

HUN VE AVAR ADLARININ ANLAMI HAKKINDA*

Hans-Wilhelm HAUSSIG

*Çev. Ergin AYAN***

ÖZET

Tarihî kaynaklarda sık sık rastlanan Hun ve Avar adları taşıdıkları özel anlamla belirli kavimlere işaret etmektedirler. Bu konuda Köktürk Kağanlığı ile Bizans İmparatorluğu arasında cereyan eden elçilik münasebetleri dolayısıyla verilen bilgiler özel bir öneme sahiptir. Köktürk Kağanı Türk-Şad, Avarları Varhonitler olarak tanımlamakta ve aynı zamanda onların önceden kendisine tâbi olduklarını ve sonra hâkimiyetinden çıkıp, Avrupa'ya kaçıklarını mektubunda belirtmektedir.

Avarlar Avrupa'ya Orta Asya'dan gelmişlerdir. Eski Türkçe ve Çince kaynaklarda Abar şeklinde telaffuz olunan bir isim tespit edilmiştir. İlk olarak Avar adının aslında Soğdiana'da yaşayan kabileler ve burada yaşamış olan Parthlar için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Diğer bir çıkarsama da şudur: Avrupa Avarları Batı Türkistan'da Hun olarak isimlendirilmişlerdir. Aslında bütünüyle Hun adı, İranlılar ve Soğdlar tarafından aynı tarzda yaşayan bütün bozkır kavimleri için kullanılmıştır.

Anahtar kelimeler:

Hun, Avar, Türk-Şad, Tardu, Var-Hun, Maniakh, Theophylakt, Yaik.

Hun ve Avar adları tarihî kaynaklarda ve ayrıca diğer bir çok yerde sıkça geçmektedir. Şimdiye kadar bu isimler belirli kavimleri ifade etmek için kullanılmıştır. Bu bilgiden hareketle denilebilir ki, bu isimlerin Asya ve Avrupa'nın muhtelif yerlerinde ortaya çıkması, bir göç hareketinin mevcut olduğunu gösterir. Bu kısa çalışmanın amacı, kaynaklar vasıtasıyla bu isimlerin hangi kavimlere işaret ettiğini açıklamaktır.

* "Über die Bedeutung der Namen Hunnen und Awaren", *Ural-Altaische Jahrbücher*, sayı 47, Wiesbaden 1975, s. 95-103.

** Yrd. Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Ordu Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü/ Alpsunkar@hotmail.com

Bu mesele hakkında açıklama yapabilmek için Hunları ve Avarları zikreden bir mektup özel bir anlam taşır ve aynı zamanda bu isimlerin sonuçta belli kavimlere ait olduğuna dair bilgi verir. Köktürk Kağanı tarafından yazılıp, Türk elçileri vasıtasıyla İmparator Maurikius'a gönderilen bu mektup, bizzat Bizans tarihçisi Theophylaktos Simokatta tarafından 630 yılında kaydedilip, yorumlanmıştır¹. Yorumlar, 568 yılında bir Türk elçilik heyetinin İstanbul'da² karşılanışının tasviri ve İmparator'un mektup hakkında özel bazı noktaları elçilere sorması münasebetiyle yapılmaktadır³.

¹ Bu metin ve Almanca tercümesi için bk. H.W. Haussig, "Theophylaktos Exkurs über die skythischen Völker", *Byzantion*, XXIII (1953), s. 275-462. Burada yazının tarihi için vermiş olduğum M.S. 600 tarihini bugün de doğru bulmaktayım. Mektubu gönderen 600 yılında hükümdar olan ve Çin kaynaklarında adından sık sık söz edilen İstemi'nin oğlu Büyük Han Tardu'dur. Karş. E. Chavannes, *Documents sur les Toukiue (Turcs) occidentaux*, St. Petersburg 1903, sonraki basımı Paris 1950. Mektubun gönderilme tarihi için Tardu'nun hükümdarlık yılları kanıt sayılır. 600 yılında Tardu Büyük Han olarak hüküm sürmüştür. Sizobul adı verilen babası İstemi'nin (Menander, *Excerptade legationibus*, neşr. C. De Boor, 1903, s. 33-35, 451) halefidir. O zamanlar Türkleri yöneten 4 kağanın en büyüğü olarak, merkez Altındağ'da oturma hakkına sahip olmuştur (Theophylakt, s. 260, 2-7). Menander, Sizobul (s. 10-15, 193) ve Tardu (s. 26-28, 207) hakkında verilen bilgileri doğrulamaktadır. Menander'in Sizobul, Çin kaynaklarının *Sche-ti-mi* olarak zikrettikleri şahıs İstemi'dir ve Çin kaynaklarına göre ondan sonra oğlu Tardu hükümdar olmuştur (Chavannes, *Doc*, s. 35). Menander, Tardu'nun İstemi'ye halef olduğunu dolaylı olarak zikretmekte ve Theophylakt gibi, Altındağ merkezinde oturma hakkının Türklerde sadece İstemi gibi, Büyük Han olarak Tardu'ya verildiğine işaret etmektedir.

² Kagan'ın mektubu hakkında Menander (s. 451, 30, 452, 10), Theophylakt'la aynı bilgileri verir. Bu durumda İstemi (Sizobul)'nin mektubunu oğlu Tardu'nun mektubu ile mukayese imkânına sahibiz. İstemi de mektubunda önce Avarlar ve sonra da Eftalitler üzerine kazandığı zaferlerden söz etmiştir. Mektupta Avarların mağlup edilmesinde Theophylakt gibi (s. 257, 19-20, 25-258, 2) Tabgaç ve Mukri ülkesine kaçışlarından söz edilmiştir. Eftalitler ve bu Avarların zikrinde İmparator bu meseleyle ilgili sorular sorarak tafsilat istemiştir. Fakat, İmparator Maurikius'un 600 yılındaki soruları, selefi II. Justin zamanında 569 yılında sorulanlardan farklı bir yön göstermektedir. O, söz konusu Avarların Avrupa'ya gelişleri üzerine harekete geçerek Tuna nehri üzerinde onlarla savaşmıştır. İmparator'un bu sorusundan, dolaylı yoldan Tardu'nun açıklamaları hakkında Türk elçilerinden yukarıdaki soruya cevap istediği sonucu çıkmaktadır. 569 ve 600 yılları hakkındaki sorular, siyasi vaziyetin değiştiğini göstermektedir. Zikredilen Avrupa Avarları 569'da henüz Bizans imparatorunun müttefikleri iken, 600 yılında Bizans'ın en amansız düşmanları arasına dahil olmuşlardır.

³ Karş. dipnot 2.

Buna göre Kagan önce Eftalitleri yenmiş ve sonra İstemi Kagan'la beraber Avarları mağlup etmiştir⁴. Avarların mağlup edilmesinden anlaşılmaktadır ki, Kagan tarafından mağlup edilen Avarlar Güneydoğu Avrupa'daki aynı adlı kavimle bir değildir ve bunlar Avrupa'ya İmparator Maurikius devrinde (582-602) gelmiş değillerdir⁵. Burada sözü edilen Avarlar Türkler tarafından mağlup edildikten sonra Tabgaç ülkesine ve Mukri'ye kaçmışlardır⁶. Tabgaç ülkesi Türkler'e göre Kuzey Çin bölgesi⁷ olduğuna göre, burada belirtilen Avarların Juan-Juan'lar olduklarına hiç şüphe yoktur. Çin kaynaklarının belirttiği gibi, Türkler tarafından mağlup edildikten sonra, o zamanlar Kuzey Çin'de bulunan Wei krallığına kaçmışlardır⁸. Diğer taraftan kaynak, bir kısmı Kuzey Çin'e bir kısmı da Mukri'ye kaçan bu Avarlarla Güneydoğu Avrupa'daki Avarların aynı kavimler olabileceği ihtimalini mümkün görmemektedir.

Mektup devamla Kagan'ın Ogurlar üzerindeki zaferine işaret eder⁹. Burada belirtilen Ogurlar, Til olarak zikredilen Don nehrinin aşağı mecrası ile Kuban ağzındaki bataklıklar arasında oturan kavimdir¹⁰. Raporda, Ogurlar üzerine kazanılan zafer dolayısıyla War ve Hun kavimlerinin Ogurlara egemen olduğuna dair bir yorum yapılmaktadır. Bunların isim-

⁴ Theophylakt, s. 7-11, 257.

⁵ Theophylakt, s. 11-17, 257.

⁶ Theophylakt, s. 2, 18-20, 25-258, 257.

⁷ Schaeder, *Iranica*, II, Fu-Lin, s. 44-45.

⁸ Karş. Chavannes, *Doc.*, s. 222.

⁹ Theophylakt, s. 4-6, 258.

¹⁰ Menander (s. 9-20, 453) Zemarkhos'un İstanbul'a geri dönüşü sırasında Kuban nehrinin aşağı mecrasında İranlıların bir pususundan bahsetmektedir. Bu yüzden elçiler Kuban ağzından muhtemelen Kereç kıyısına sapmışlar, sonra Kırım limanı üzerinden İstanbul'a dönmüşlerdir (Daha sonra Valentinus Türkler'e seyahatini bu yoldan yapmıştır. Bkz. Menander, s. 7-11, 204). Don nehri Theophylakt (s. 9-10, 258) tarafından *Til* yani yavaş akışı yüzünden "kara su" olarak zikredilmiştir. Don nehri ile beraber De Boor tarafından piskoposluk bölgelerinin listesi açıklanmaktadır (De Boor, "Nachtraege zu den Notitiae episcopatum", *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, XII, s. 534). Burada Türkçe Karasu adı, bölgeyi tanımlayan *Fuloi* adından dolayı Don için de kullanılmaktadır. Valentinus Sinop'tan çıkıp, Karadeniz'i geçerek, Kersona ve Kırım'a gitmiş, oradan da Apatura ve Fuloi üzerinden seyahat etmiştir (Menander, s. 7-11, 204). Buna göre Zemarkhos'un Don yakınlarında rastladığı Ogurlar, Azak Denizi'nin doğusunda yaşamış olmalıdırlar. Eğer bunlar İstemi'ye tâbi Ogurlarla aynı iseler, Theophylakt'ın zikrettiği (s. 5-10, 258) ve Tardu'nun mektubunda bahsedilen Til boylarında oturan Ogurların mağlup edilmesi hadisesiyle bağlantı kurulmalıdır.

leri bazı kavimler tarafından alınmıştır¹¹. War ve Hun adları şüphesiz bu kaynağın dışında da bilinmekteydi. Çin kaynaklarında *Hua* şeklinde geçen bu isim yabancı biri tarafından War şeklinde yazılmış olabilir, Eftalitlerin isimlerinden biri böyledir¹². Hun adı ayrıca Eftalitleri de kapsar¹³. Eftalitler Bizans kaynaklarında “Ak Hunlar” olarak tavsif edilmektedir¹⁴. Buna göre Eftalitler Devleti yıkılmadan önce batıda Kuban nehri bataklıklarına kadar uzanmakta ve Aşağı Don havzasında Ogur kabileleri ile birleşmekteydi.

Buradan Güneybatı Avrupa’daki Avarlarla, Kuban aşağısı bataklıklarıyla aşağı Volga arasından Avrupa’ya gelen Ogurların ilişkide bulundukları sonucu çıkarılabilir. Bu tez ne diğer kaynaklar ne de bizzat bu raporu yazan Theophylakt tarafından çürütülmemiştir. Buna göre onların bölgesinde Avar adlı kabilelerle birleşen Onogurlar ve Sabirler, kendilerini hakikî Avar olarak tanımlamışlardır¹⁵ (Priskos’un eserinde İstanbul’daki çeşitli kavimlerin elçilik heyetleri münasebetiyle zikrettiği gibi Avarlar, Sabirlerle Onogurlardan özellikle ürkmüşlerdir¹⁶). Her iki kavmin VI. Yüzyıl boyunca Kafkaslarda bulunduğu kanıtlanabilir bir keyfiyettir. Sabirler Abhazya’nın kuzeyinde oturmaktaydılar¹⁷. Daha önce burada Onogurlar oturmuşlardı ve burada onların adlandırdığı bir kale hâlâ onları hatırlatmaktadır¹⁸.

¹¹ Theophylakt, s. 10-13, 258.

¹² Albert Hermann, “Die Hephthaliten und ihre Beziehung zu China”, *Asia Major*, 1925, II, 568-569. *Hua* (AD. 119, *yûâr*); O. Franke, *Geschichte der Chinesischen Reiches*, Berlin 1936, III, 312. Bir yabancı *War*.

¹³ Prokopius, *Bell. Pers.*, ed. Haury, Leipzig 1906, I, 10-11.

¹⁴ Karş. dipnot 13.

¹⁵ Theophylakt, s. 258, 19-259, 10.

¹⁶ Priskos, *Excerpta de legationibus*, neşr. C. De Boor, 1903, s. 7-16, 589. Burada Avarların önünden kaçan Sabirler tarafından şimdiye kadar oturdukları yurtlarından kovulan Saragurlar, Urugerler ve Onogurların elçilerinin İstanbul’a gidip, İmparator Leo (I, 457-474)’nın huzuruna çıktıkları kaydedilmektedir. Burada Avarların sebep olduğu Sabirlerin göçünü ve kendi ülkelerini ele geçişlerini anlatmışlardır. Bu sözü edilen Avarların, o zamanlar Azerbaycan’da oturdukları anlaşıyor. Bu husus bir Suriye kaynağında 552 yılında zikredilmektedir (Zacharias Mitylenaios, *Rhetor*, ed. Brooks, II, 1, 145).

¹⁷ Sabirlerin daha sonraki ikamet yerleri, daha önce Onogurların oturduğu Abhazya’nın kuzeyi idi (Prokopius, s. 14, 16, 291, 293). Onogurların daha önceki yurtlarından Agathias (*Bonner Corpus der Byzantinischen Historiker*, ed. B. G. Niebuhr, 1829, s. 15-21, 146) söz etmektedir.

¹⁸ Onoguris. Bk. Agathias, s. 16, 146.

Söz konusu Avrupa Avarları, Avrupa'ya Kafkaslar ve kuzeyinde bulunan Kerç bölgesinden ve Don üzerinden gelmişlerdir¹⁹. Buna göre Avarlar, Theophylakt'ın ilk olarak belirttiği gibi Hazar Denizi'nin kuzey veya kuzeydoğusunda yaşayan Ogurların ülkesinden değil, Hazar Denizi'nin güney veya doğu bölgesinden gelmiş olmalıdırlar. Buradan zikredilen Ogurlar'ın Türkçe'de *Oyuz* olarak, belirli bir kavme işaret etmediği, bilâkis sadece Volga kıyıları üzerinde değil, Orta ve Kuzeydoğu Asya'da oturan Türk kavimlerini ifade ettiği sonucu çıkar²⁰.

Zikredilen Avarların Kafkaslar üzerindeki yolları onların Batı Türkistan'dan geldiklerini ifade eder. Bu husus bizzat kendileri tarafından kullanılan Avar ismiyle teyid edilmektedir. Eski Türkçe ve Uygurca kaynaklarda olduğu gibi Çince kaynaklarda da Avar bölgesinde *Abar* şeklinde telaffuz edilen bir isim tespit edilmiştir²¹ ve bu ismin Grekçe kaynaklarda zikredilen şekli Batı Türkistan'da kabul edilmiş olmalıdır. Burada daha önceki Parth kabileleriyle bağlantılı olarak geçen Aparner adı, şehirli halk tarafından göçebe step kavimlerine verilmiştir. Böylece bu tasvirin, Aparnerler'in ülkesi Batı Türkistan'la hiçbir ilgileri olmadığı hâlde Juan-Juanlar için kullanıldığı anlaşılmaktadır²².

Grek kaynaklarında Avar adının kullanılması aynı zamanda bu raporun menşeinin, Avar adının step göçbeleri için kullanımının normal görüldüğü Batı Türkistan olduğunu göstermektedir. Bunların istisnasız Batı Türkistan ve Soğdlar tarafından kurulan şehirlerden geldikleri, rapordan çıkardığımız bilgilere uymaktadır. Bunlar, Türk elçilik heyetinin başına

¹⁹ Euagrios, *Hist. Eccles.*, ed. J. Bidez, London 1898, s. 6-18, 196. Euagrios'un verdiği bilgiler Theophylakt tarafından tamamlanmıştır (s. 2-4, 54). Buna göre Avarlar İranlılarla komşu idiler ve İranlılar tarafından Türk olarak zikredilmişlerdir. Bu bilgi Batı Türkistan'a gönderme yapmaktadır. Zira İranlılar sadece Kuzeydoğu sınırındaki göçbeleri, yani Batı Türkistan'dakileri Türk olarak adlandırmaktaydılar. Karş. Theophylakt, s. 11-12, 121. "Kuzeydoğuda oturan Hunları İranlılar Türk diye adlandıırırlar".

²⁰ Orhun Yazıtları'nda ve *Hudûdü'l-Âlem* gibi İslâm coğrafyası kaynaklarında Oğuz adının zikredilmesi düşünülmelidir.

²¹ Karş. Haussig, "Theophylaktos Excurs Über die Skytischen Völker", *Byzantion*, 1954, XIII, 330, not 180 ve 181. Uygurca belgelerde *Apar* ülkesinin tasviri hakkında bulunan bilgileri A. V. Le Coq ("Ein Manichaeischer Buch-Fragment aus Chotscho", *V. Thomsen Festschrift*, Berlin 1912, s. 30) açıklamıştır.

²² Theophylakt, s. 11, 257.

muhtemelen Soğd menşeli Maniakh'ı tayin etmişlerdir²³. Aynı durum Türk prensi Türk-Şad²⁴ ile Büyük Han Tardu için de geçerlidir. Bizans elçileri bunların Orta Asya'daki merkezlerini ziyaret etmişlerdir²⁵. Büyük Han Tardu 600 senesinde Türk elçileri vasıtasıyla İstanbul'a Bizans imparatoruna bir mektup göndermiş ve imparatorun soruları karşısında elçiler bu mektubu açıklamışlardır²⁶.

Theophylakt'ın zikrettiği bu mektup, Tardu'nun kardeşi Türk-Şad'ın beyanatları üzerine Bizans elçileri tarafından zapta geçirilmiştir²⁷.

Türk-Şad, Avarları Warchonitler olarak tanımlamakta ve aynı zamanda onların önceden kendisine tâbi olduklarını ve sonra hâkimiyetinden uzaklaşıp, Avrupa'ya kaçtıklarını belirtmektedir²⁸. O, bu durumda

²³ Menander, s. 10-12, 451. O, Soğd hükümdarı değil, o zamanlar bölgede bulunan sekiz Soğd şehir devletinden birinin prensi idi. Burada bulunan şehir devletlerinin adlarını ve sayılarını Çin kaynakları ile karşılaştırabiliriz (Chavannes, s. 134).

²⁴ Türk-Şad da Tardu gibi İstemi'nin oğlu idi. O zamanlar Soğdiana'da hüküm sürüyordu. Menander (s. 19-24, 204) şunları söylüyor: "Türk prensleri bu bölgeyi sekiz kısma ayırmışlardı". Bu sekiz kısımdan kasıt Çin kaynaklarında adları verilen şehir devletleridir (karş. dipnot 23). Bunlar adları verilmeksizin Zemarkhos elçiliğinden bahseden Suriyeli kaynakta zikredilmiştir (Johannes von Ephesus, *Hist. Eccles.* Ed. Brooks, s. 17, 244).

²⁵ Türk-Şad için karş. dipnot 24. Bizans elçisi Valentinus önce Türk-şad'ın sonra da Tardu'nun huzuruna çıkmıştır. Onun merkezi Türk-şad'a göre biraz daha içeride idi. Menander, s. 25-28, 207. Bize göre tam açık olmayan kaynakların verdiği bu coğrafi bilgi, dolaylı yoldan Tardu'nun mektubuyla Theophylakt tarafından 600 yılında tamamlanmaktadır. Bu belgede Kagan tarafından kullanılan "Yedi kavmin ve yedi iklimin hükümdarı" unvanı, doğrudan doğruya İran gibi, batıda Gürcistan'ı doğuda Kuşan'ı içine almaktadır. Buna göre "yedi kavmin hükümdarı" ünvanı muhtemelen Türkler tarafından yıkılmış olan Eftalit Krallığı tarafından da kullanılmıştır. Kral burada kendisini *Hefalan* olarak tanımlamıştır. Theophanes'in (*Chronographia*, bk. *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, neşr. I. Classen-I. Bekker, Bonn 1839, IV, 270) *haft alan* şeklinde ayrı olarak yazdığı isim, Theophylakt'ın zikrettiği hükümdar ünvanıyla aynıdır.

²⁶ Karş. dipnot 2.

²⁷ Menander, s. 19, 25-206.

²⁸ Menander, s. 4, 5, 205. Türk-Şad'a ait kayıt, babası İstemi yoluyla tamamlanmaktadır (Menander, s. 7-17 vd.). Muhtemelen 569 yılında Maniakh tarafından İstanbul'a getirilen ve elçiler vasıtasıyla cevabı geri giden babası Kagan'ın mektubu, Avrupa Avarları, Warchonitlerle değil, Juan-Juanlarla ilgilidir. Raporda belirtildiği gibi onlar Eftalitlere karşı yapılan savaş öncesinde Tabgaç (Çin) ve Mukri (Böklü) ülkesine kaçmışlardır. Sadece bu Avarlar, Eftalitlere karşı yapılan savaştan önce mağlup edilmişler ve Theophylakt'ta zikredildiği gibi Avrupa Avarlarının, Warchonitlerle (War ve Chunni) hiçbir ilgileri yoktur.

Hun adının başka bir şekli olan *Hon* adını kullanmakta, Tardu ise mektubunda *Kunni* (*Chunni*) şeklini tercih etmektedir²⁹. Avrupa Avarlar'ından bahseden her iki rapor bu durumda Tardu'nun mektubunda zikrettiği *Hon* veya Latince şekliyle *Chionitae*lerin bu kavmin eski efendileri olduğunu göstermektedir.

Hion adı o dönemde Orta Asya'da basılan paralardan ve destanlardan bilinmektedir³⁰. Bu adın diğer bir şekli olan *Hun*, Çin kaynaklarında *Wen* şeklinde geçer ve 8 Soğd şehrini yöneten 9 kabileye verilir³¹.

Bu münasebetle hemen Tardu'nun mektubunda sözünü ettiği Ogurlar ve orada yapılan açıklamanın Avrupa Avarları için de düşünülmesi gerektiği hatırlanmalıdır³². Henüz VIII. asrın ilk yarısında bugünkü Moğolistan Halk Cumhuriyeti bölgesinde Oğur veya Oğuzların Tokuz-Oğuz, Dört-Oğuz veya Dört-Ogur şeklinde kabile birlikleri hâlinde yaşadıkları ispat edilmiştir³³. Bu demek oluyor ki, aslında Ogur kabileleri olan Avrupa Avarları, Soğdiana'daki Wenler'in dokuz kabilesi yani Orhun Yazıtları'nda adı geçen Tokuz-Oğuzların hâkimiyeti altında yaşarken, *War* ve *Hun* kavimlerinin adlarını almış olabilirler³⁴. Nitekim Çin kaynaklarında Soğdiana'daki şehir krallıklarının egemenleri "Wenler'in dokuz kabilesi" olarak adlandırılmışlardır³⁵. Ancak Wen'i yabancı biri Hun olarak tanımlayabilir.

²⁹ Menander, s. 25, 205. *War* ve *hun* isimleri birleştirilmiştir. *Hion* veya *Kiuni*, *Hun* ismini ifade eder. Ayrıca bkz. Joshua Stylites, ed. Wright, s. 9, 16.

³⁰ Paraların okunması ve kanıtları kısmen henüz münakaşalıdır. Bu hususta bazı önemli görüşler J. Harmatta (*Acta Ant. Hung.*, XVII, 3-4, 1969, Late Bactrian Inscriptions, s. 393) tarafından ileri sürülmüştür.

³¹ Chavannes, s. 133.

³² Theophylakt, s. 5-13, 258.

³³ Karş. Tonyukuk Yazıtı (Pentti Aalto, *Materialien zu den Alttürkischen Inschriften der Mongolei*, Helsinki 1958, s. 8 vd., 23). Burada Tokuz-Oğuzların kuzeyinde oturan Oyuzlardan bahsedilmektedir. Oğuzların içinde teşekkül eden ve onlardan ayrılan *Tokuz-Oğuz* kavramı hususen bir kabileler federasyonunu ifade ettikçe, *Oyuz* burada açıkça Türk kavimlerini ifade etmek için kullanılan hülâsa bir isimdir. Buna benzer bir gelişme 140 sene evvel batıya gelmiş olmalıdır. Nasıl ki doğuda Tokuz-Oğuz, Oğuz kabilelerinin büyük bir grubunu ifade ediyorsa, *War* ve *Hunni* ya da *War-Chonitler* de kendi kabileler birliğini ifade ediyordu.

³⁴ Bu bizi Orhun kıyılarında bu adla tanınan Tokuz-Oğuzların, batıya göç ederek bunlarla akraba oldukları düşüncesinden men etmektedir. Burada benzer şekilde ortaya çıkan tamamen farklı kavimlerden söz edilebilir. Bir akrabalık muhtemelen sadece teşkil oluş şeklinde söz konusudur.

³⁵ Sekiz Soğd devletine hükmeden Wenlerin dokuz kabilesi, Orhun kitabelerinde zikredilen Tokuz-Oğuz federasyonunun teşkiline işaret eder. Bu federasyonun kabile adı Çin kaynaklarında *Wen* şeklinde geçer (1316). *Wen* adı bir yabancı tarafından Hun şeklinde yazılabilir.

Diğer bir çıkarsama da şudur; Avrupa Avarları Batı Türkistan'da kendilerini Hun ve Hon olarak isimlendirmişler veya bu isim onlara başkaları tarafından verilmiştir. Soğdiana aynı zamanda Aparnerler'in ülkesi olduğu için, aynı şekilde Parthlar'a verilen *Arsak*³⁶ ismi Çince'de *An-si* olarak VII. ve VIII. Yüzyıllarda Soğdiana için kullanılmıştır. Bu, Avrupa Avarlarının göç etmeden önce orada yaşadıklarını ifade edebilir.

Şu hâlde Avrupa Avarlarının Çin kaynaklarında Juan-Juan olarak zikredilmediğine kesinlikle hükmedebiliriz. Bu hüküm Türk-Şad ve Tardu tarafından gönderilen ve sonuçlarından bahsedilen elçilik heyeti tarafından kanıtlanmıştır.

İlk olarak Avar adının aslında Soğdiana'da yaşayan kabileler ve burada yaşamış olan Partlar için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Sonra bu ad, Soğdiana halkı ile münasebette bulunan kavimlere verilmiştir. Diğer taraftan Batı Türkistan halkı, orada yaşayan kabileleri Aparner adından dolayı Apar ve Abar olarak isimlendirmişlerdir. Bu Farslar, Türkler ve hatta Çinliler için de geçerlidir. Güney Rusya'daki kavimler için uzun süre *Skyth* adının kullanılması âdeta bu durumun tekrarı gibidir.

Şayet Hunlar ve Chonitler, Warlar'ın yanında zikredilen Avrupa Avarlarının hakimleri olarak kabul edilirse, bu isim seyrek olarak bir kavmin özel adı olarak kullanılabilir. Eğer Soğdiana'da basılan paralarda *hion* adı gerçekten varsa –okuma henüz münakaşalıdır³⁷– bu istisnâi duruma girer. Aksi takdirde bu adın İranlılar veya burada çoğunluğu teşkil eden Soğdianalılar tarafından çeşitli kavimlere verildiği sonucuyla iddiamızı sınırlandırmalıyız. Böylece Çin kaynaklarına göre başkent Hsien-Yang'ı zapteden Hsiung-Nular, Soğdlular tarafından *Hun* olarak adlandırılmışlardır³⁸. Aslında bunların dil veya etnik bakımdan Soğdlar tarafından *Hun* olarak tavsif edilen kavimlerle hiçbir ilişkileri yoktur³⁹.

³⁶ An-si Grekçe kaynaklarda geçtiği gibi bir Part kabilesini ifade eder. Aynı şekilde burada zikredilen Arsakes, Strabon'da (*Coğrafya*, ed. Meineke, s. 17, 723) Aparner olarak geçer ve bu ad *Avarlar*la ilgilidir.

³⁷ Karş. dipnot 30.

³⁸ Karş. W.B. Henning, "The Date of the Sogdian Letters", *BSOAS*, 1948, XII/4, s. 605 vd. Burada okunan ve tercümesi yapılan Soğdca mektupta, Hiong-Nuların 311 tarihinde o zamanki en önemli Çin şehirlerine yaptıkları saldırılar anlatılmaktadır. Semerkand prensine gönderilen mektubun yazarı Nanai-Vandak, Hiong-Nu yerine *Hun* adını kullanmıştır.

³⁹ Hiong-Nu dilinin bakiyelerinin, sözü edilen ve Altaylarla bağlantıları kurulan Hun ve Avarların dilleriyle bağdaşmaması E.G. Pulleyblank ("The Consonantal System of

Fakat sadece Soğd'dan Çin'e uzanan kervan yolunun sonunda bulunan Hsien-Yang için değil, bu yolun batı yönünde Kerç (Kerç Çin ipeklerinin satıldığı önemli bir ticaret merkeziydi⁴⁰) kıyısı boyunca orada yaşayan bir kavme de *Hun* adı verilmiştir. Muhtemelen Soğdlu tacirlerden kaynaklanan bu tasviri, Ptolemaios haritasına almıştır⁴¹.

Buradaki zaman aralığı, İpek yolunun doğu noktasında zikredilen Hiong-Nu ile aynı adı taşıyan batıdaki kavmin birleştirilemeyeceğini açığa çıkarır. Zira Soğdlar tarafından *Hun* olarak zikredilen kavim, M.S. 311'de Çin başkentini zaptetmiştir⁴². Fakat Ptolemaios tarafından Hunların zikredilmesi en geç M.S. II. yüzyılın ortalarına rastlar⁴³. Burada *Hunoi* adının telaffuz edilmesi sebepsiz değildir. İranlılar tarafından önceleri *Amadoka* "çiğ et yiyen"⁴⁴ olarak zikredilen *Amodokoi*⁴⁵ adındaki kavimle olan komşu-

Old Chinese, Teil II Appendix: The Hsiung-Nu-Language", *Asia Major*, New Series, 1962, IX, 239-265) tarafından etraflıca izah edilmiştir. Ayrıca etnik ve sosyal farklılıklar da 1945'te O. Maenchen-Helfen ("Huns und Hsiung-Nu" ve "The Legend of the Origin of the Huns", *Byzantion*, 1944 ve 1945, XVII, 222-251) tarafından ispat edilmiştir.

⁴⁰ Kerç mezarlarında Çin ipeklerinin bulunması, Çin'de Han hanedanı devrinde ipek örüldüğünü gösterir. Karş. N. Toll, "Zamětki o kitajskom šelkě na jugě Rosii", *Seminarium Kondakovianum*, Jahr. 1927, I, 85-92. İpeğin Bizans şehirlerine gönderilmesine Kırım ve özellikle Kerç aracılık yapıyordu. Pantikapaion'un İ.Ö. I. binyılın ortalarında var olduğu kabul edilmelidir. En tanınmış ipek kalıntıları Atina Keramaikos mezarlığında ve Hohenmichele mezar buluntularında ele geçirilmiştir (Karş. H.J. Hundt, "Vorgeschichtliche Seidenfunde", *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums*, Jahrgang 16, Mainz 1971, s. 59-71).

⁴¹ Ptolemaios, *Geographika*, ed. Wilberg, s. 27, 201 *Xouvoi*. Ptolemaios burada Hunları Roxolanların komşusu olarak tanıtmaktadır. Kabul edilmelidir ki, aynı adla bağlantılı olarak Azak denizinin doğu kıyısındaki kabileler için kullanılan Hun tasviri, kuzeydoğudan gelen Soğdlu tacirlerden alınmıştır.

⁴² Karş. dipnot 38. Hiong-Nu adı muhtemelen Sien-Pilerin tazyikiyle onlardan bir grubunun 90 yılında batıya göç etmesiyle batı kaynaklarında yer almıştır. Bu gruba ait mezar kalıntıları A.N. Bernštam tarafından 1938 ve 1939'da Kenkol bölgesinde bulunmuştur (*Kenkolskij Mogilnik*, Leningrad 1940). Bu Hiong-Nular Dionysios'un coğrafyasında (*Oikymenes Periegesis*, ed. C. Müller, s. 752) *Φροῖνι* olarak zikredilmiştir. Yaklaşık Isık-Köl'ün batısında oturmuş olan bu kavmin kimliğinden Haloun ve Pulleyblanc bahsetmişlerdir.

⁴³ Ptolemaios'un bugüne kalan coğrafyası muhtemelen M. S. 172 tarihinde yazılmıştır.

⁴⁴ Ptolemaios, s. 27 vd., 201. Bu adın anlamı hakkında bk. M. Vasmer, *Die Iranier in Südrussland*, s. 11 *Αμὰδοκοι*. Tomaschek'e göre *amadaka*=çiğ et yiyen.

⁴⁵ Hunlar için kullanılan "çiğ et yiyen" tabiri her hâlde komşuları Roxalanlardan kaynaklanmaktadır. Zira Güney Rusya'daki Hun ülkesine giren Soğdlu tacirler, onları onlar vasıtasıyla tanımışlardır.

luk ilişkilerinin bu telaffuzla ilgisi vardır. Bu bize, Ammianus Marcellinus'un⁴⁶ Roma tarihinde Hunların yaşam tarzına dair anlattıklarını hatırlatır. Burada Hunlar çiğ et yiyen *mira feritas* olarak tasvir edilmektedir. Tacitus da *Germania* adlı eserinde Finlerden⁴⁷ de (Finler milattan sonraki ilk yarım yüzyılda avcı ve balıkçı olarak Rusya'nın Avrupa kesiminin büyük bir kısmında yaşamaktaydılar) aynı şekilde bahsetmiştir. Böylece Ptolemaios'un sözünü ettiği Azak Denizi kıyılarında yaşayan kavmin asla Attila'nın Hunları olamayacağı, bilâkis Finlerle akraba bir kavim olabileceği anlaşılmaktadır. Ammianus'un Hunların aslı ve hayat tarzları hakkında verdiği bilgiler, Attila Hunlarının sadece bir kısmına atfedilebilir. Bu daha ziyade Ptolemaios'a bilgi veren İranlıların bahsettiği *Hun* adlı kavme ve "çiğ et yiyen" *Amadokoilere* uymaktadır⁴⁸. Bu kavim için Ammianus'un sadece onların Buz Denizi'nden geldiklerine dair verdiği bilgi tutarlıdır⁴⁹.

Hunların 374'de Gotları nereden gelip mağlup ettikleri hemen hemen cevaplandırılabilir. Muhtemelen etnoloji ve dil bakımından Orta Asya'daki Chionitlerle aynı kavim idiler⁵⁰. Her ikisi de belki Hazar kuzeydoğusu ile Aral Gölü kuzeyi sahasından geliyorlardı. Ptolemaios'un Ural Nehri'ne atfettiği eski bir Türk nehir ismi *Yaik*⁵¹ de bunu teyit etmektedir ve nihayet Herodot tarafından zikredilen Argippaioi "acı"⁵² ismi de bu ikamet sahasını ifade etmektedir⁵³.

⁴⁶ Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, ed. C. Clark, Berlin 1910-1915, s. 15, 557. Burada Hunlardan şöyle söz edilmektedir: ...licet insani ita victu sunt aspari, ut neque saporatis indigeant cibis, sed radicibus herbarum, et semicruda cuius suis pscoris carne uescantur.

⁴⁷ Tacitus, *Germania*, s. 3-5, 46.

⁴⁸ Karş. dipnot 44.

⁴⁹ Marcellinus, s. 7, 557: Hunorum gens monumentis ueteribus leviter nota, ultra paludes Maeoticas glaciale oceanum accolens ...

⁵⁰ Onların Batı Türkistan'a giriş tarihi yaklaşık olarak Hunların Güney Rusya'ya yayılmalarına tekabül eder ve verilen isimlerin açılımı genel olarak Türk dilinin karakterine uygun düşer.

⁵¹ Ptolemaios, III, 5, 10 *Δαίτς=yayq*

⁵² Herodot'ta (IV, 23, ed. Hude) zikredilen Grekçe *ἄαρυ* adı, Türkçe "acı" kelimesine denk gelmektedir. Acı anlamındaki kelime aynı zamanda R. Rahmeti Arat'ın açıkladığı Uygur Metinlerinde bulunmaktadır (*SBAW*, 1932, II, 2, 12). Herodot'un Argippaioiler'in yünden kulübelere yaşadıklarına dair verdiği bilgi, Altay kavimlerinin Sibiry'a'daki yaşam şekilleriyle mukayese edilebilir.

⁵³ Argippaioiler Aral Gölü'nün kuzeyinde oturmaktaydılar. Yunan şehirlerinden başlayarak Kırım üzerinden giden kervan yolu, onların ülkesinden geçip, ya Batı

Sonuç olarak bütünüyle *Hun* adı, İranlılar ve ağırlıklı olarak Soğdlar tarafından aynı tarzda yaşayan çeşitli kavimlere verilmiştir. Bu tabir Soğdca bir mektupta Doğu Asya'daki Hiong-Nular için kullanılmıştır⁵⁴. Orta Asya'da bu tabir Çin kaynaklarında *Wen*⁵⁵, İran'da *Hion*, Latince'de *Chionitae* şeklinde geçmektedir⁵⁶. *Hun* adı Güney Rusya'da Tacitus'un *Germania*'da *Fenni* olarak zikrettiği, muhtemelen aynı kavmin bir kısmını ifade etmektedir⁵⁷. Burada Soğdlardan alıntı yapılan bu ad, bu kavmin Alan komşularına kadar yayılmış olmalıdır. Ammianus, sadece bu adı değil, bu kavmin yaşayış biçimlerinin tasvirini de alıntı yapmış ve bu adı önce komşuları Alanları mağlup ederek, 374'de Don'u geçip, Güney Rusya'daki Germen devletini yıkan bu kavme atfetmiştir⁵⁸.

Türkistan'ın güneyinde Massagetlerin ülkesine ya da daha doğuda Batı Türkistan'da Issodonların ülkesine ulaşıyordu (Herodot, IV, bab 13). *Issodon* adı herhangi belli bir kavmi ifade etmiyor, açıkça ipek ticareti ile uğraşan tacirleri belirtiyor. Sadece Herodot (I, bab 201) ve Plinius (*Naturalis Historia*, VI, 17) onların Batı Türkistan'da ve Ptolemaios (s. 5, 431) Tarım havzasının büyük bir kısmında oturduklarından bahsederler. Aynı çizgide Troguslara değinen Jordanes (*Getica*, ed. Th. Mommsen, Berlin 1882, s. 31) Sererlerin ülkesini Hazar Denizi'nin doğusunda tarif etmiştir: in ipso sui principio ad litus Caspii maris commanentes ve Ptolemaios (s. 6, 16, 11-27, 429) Tarım havzasını Sererlerin ülkesi olarak tasvir etmektedir. Ayrıca karş. Haussig, "Die Geschichte des Tarimbeckens bei Ptolemaios", *ZDMG*, Bd. 109, 148 vd.

⁵⁴ Karş. Dipnot 38.

⁵⁵ Karş. Chavannes, s. 133. Muhtemelen bu Wen (=Hun) adından, Çin kaynaklarında *Wen-na-sha* şeklinde Batı Türkistan'ın bir kısmına verilen isim türetilmiştir (Maenschen-Helfen, s. 26). *Hun-na-sha*=Hun-dokuz-prens, bu anlamıyla eski Çin kaynaklarında Buhara için kullanılan yer adı *Niu-mi*'ye (Chavannes, s. 136) isnat edilebilir. *Niu-mi* (njəu-mijjət), Soğdca *Nw'mēθ* şeklinde yazılabilir ve "dokuz prenslik" anlamına gelir.

⁵⁶ Karş. dipnot 29 ve 30. *Chionitae* Ammianus Marcellinus'da Pers İmparatoru Şapur (II.) ile savaşan kuzeyindeki göçebe kavimler için kullanılmıştır. Onların hükümdarı Grumbates onunla müttefikti (A. Marcellinus, XIX, 1 vd.).

⁵⁷ Karş. dipnot 47.

⁵⁸ Bu inceleme, birlikte kullanılan Hunlar ve Avarların adının manası hakkındadır ve coğrafi sahayı göz önüne alır. Bu adların asıl anlamı diğer iki makalede ele alınmıştır. Bunlardan birisi Avarlarla ilgilidir ve "Zur Lösung der Awarenfrage" adıyla *Byzantinoslavica* (Bd. XXXIV, 1973)'da yayınlanmıştır. İkincisi Hunlarla ilgilidir ve henüz baskı aşamasındadır: Bu eser "K voprosu o proischozdenii gunnova" *Vizantijskij Vremnik*, Bd. XXXVII (1975) başlığı ile yayınlanacaktır.

“AN ESSAY ON ABOUT THE MEANING OF THE NAMES OF HUN AND AWAR”

Abstract

The names Hun and Awar which are often encountered in the historical sources, indicate certain tribes according to their special meaning. These knowledges which are given have special importance due to the relations between the Kokturk and Byzans ambassadors. Turk-Shad Kagan of Kokturk defines Awars as Warkhonits and also in his letter, relates that he had been dominant on them until they gained then independence and went to Europe.

Awars had come to Europe from Central Asia. It is noticed that they were called Abar in the ancient Turkish and Chinese sources. It is understood that at first, the name Awar was used for Parths and other tribes that had been living in Sogdhiana. Other inference is that; the European Awars had been called as Hun in the West Turkistan. In real commonly the name Hun was used by Persians an Sogdhians for the similar tribes of the steppes.

Keywords

Hun, Awar, Turk-Shad, Tardu, Warchonit, Maniakh, Theophylakt, Yaik.

NOT: Yazar tarafından dipnotlarda eksik verilen kitap künyeleri, çeviren tarafından tamamlanmıştır.